

KÖRKÉP

Egy filmrendezői pályakezdés ürügyén

András Ferenc a *Veri az ördög a feleségét* című filmmel kitűnően mutatkozott be. Debütáns létére vérbő helyzetek és hangulatok egész sorát ábrázolta, az erkölcsök és szokások remek megfigyelőjének bizonyult, humora csípős, ritmusérzéke dicséretes, megteremtette a színészi játéktípus egységét is. Egyszóval: gazdagodott a magyar rendezői mezőny.

Alább még szólok a *Veri az ördög a feleségét* felfedező erejéről és kritikai szemléletéről, előljáróban azonban egy olyan kérdéssről szeretnék említést tenni, melyről mostanában — talán mert kevés volt az Andráséhoz hasonló indulás — megfélekedtek a legtöbb filmfórumon. Nevezetesen: a pályakezdésről, annak jellegzetességeiről, feltételeiről, s a mi viszonyaink között sok esetben determináns voltáról.

Lapozgatom a lexikont és már-már hajlok arra, hogy igazat adjak András Ferencnek, aki egy beszélgetés során a következőket mondotta: „Szinte mindenkinek az első a legjobb filmje. Érthető, miért. A bizonyításra sokáig várni kell, s ezalatt megérlelődnek a gondolatok és az eszközök. Ha az illető tehetséges, már az első alkalommal teljes fegyverzettel áll a néző elé. S, hogy miért jelent bizonyos visszaesést, nem ritkán csalódást a folytatás? Mert az illetőt beskatulyázzák, kijelölik a helyét egy mesterségesen meghúzott koordinátarendszerben. Ha pályája görbéje ettől eltér, feszítsd meg!-et kiáltanak. Van aztán némi pszichológiai sokk is: a felelősség súlyát nem mindenki képes elviselni”.

Mondom, a filmográfiai adalékok András logikáját igazolják. A magyar „új hullám” elindítóit közül Gaál István a *Sodrásbannal*, Szabó István az *Álmodások korával*, Kósa Ferenc a *Tízezer nappal*, mint első filmmel remekelt. Nyitány — ha rendhagyó is — a *Szindbád*, Huszárik Zoltán költői látomása. Vannak persze ellenpéldák is, ezek azonban megmagyarázhatóak, hiszen a társadalmi és a filmművészeti „mozgás” hullámmozgásának bizonyítékai. Fábri Zoltán az ötvenes évek elején — a *Vihar* — nem teremthetett semmiféle forradalmat. Jancsó Miklósnak is szüksége volt jó néhány esztendőre, hogy sajátos filmnyelvével előálljon.

De térjünk vissza az idézett okfejtésre. A tehetség realizálásának sokféle akadály állhatja útját, tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy az első önálló munka „megtermi” a dicsőség babérkoszorúját.

Volt nálunk balsikeres debütálás is (legyünk tapintatosak: ezúttal mellőzzük a nevek felsorolását). A következők drákóiak. Évekig a gyár közelébe sem engedik azt, aki a főiskola elvégzése utáni nagy vizsgán nem ugorja át a léceket. Magyarán szólva — „leírják”. Újra kell kezdenie, és csak akkor képes feledtetni a fiaskót, ha iszonyú akaraterője átsegíti a holtponthoz. Mert azért ne feledjük: filmrendezőként bizonyítani sokkal nehezebb, mint szinte bármely más művészeti ágban. Az első könyvet (az első szindarabot, az első szobrot stb.) nem övezi olyan mítosz, mint az első filmet. A munka jellege és a szervezés körülményei némi magyarázattal szolgálnak. A forgatás során nemcsak papírra és anyagra van szükség, hanem bonyolult összetevők egész sorára is. Érett forgatókönyvre. Ideális költségvetésre. Jó csapatra. S, mindenekelőtt — olyan légkörre, mely szárnyakat ad az ifjú művésznek és megmozgatja fantáziáját.

A második film megítélésekor valóban gyakran előkerülnek a skatulyák. A mérce: az első mű. Ezt a gyakorlatot mindenképpen kárhoztatnunk kell — még hozzá a rendezők fejlődése érdekében. Nemrégiben Szabó István panaszkodott erről a mechanikus csűrés-csavarásról. Joggal. A baj nem az, hogy az alkotásokat szembeállítják egymással, hanem az, hogy az első filmben követett — és sikerrel befutott — utat abszolutizálják. Mintha Szabó Istvánnak nem lenne joga ahhoz, hogy egyszer elszakadjon a költői partvidékektől. Mintha Kósának csupán balladisztikus tömörséggel lehetne építkeznie filmjeiben. Mintha Gaál csak a *Sodrásban* tökélyre emelt „receptjeit” követhetné. Mintha minden további Huszárik-film — csak látnánk már! — kizárólag a *Szindbádot* variálhatná.

Az egyetemes filmtörténetben elég sok esetet tudunk, amikor a rendező fütyül az „elvárásokra” és tiszta lapra írta második alkotását. Esetleg tovább kísérletezett a harmadikban. Ezt a jogot ne vitassuk el filmművészeinktől! És ne adjunk hangot csalódottságunknak, ha a fiatal rendező másfelé indul el, mint ahol egyszer célba ért. Hozzáteszem: mindezen norma, csak lehetőség. Nem törvény, csupán jog. Elképzelhető az is, hogy András Ferencnek —, hogy újra a *Veri az ördög a feleségét* szerzőjére hivatkozzam — ez a könnyed, groteszkbe hajló stílus felel meg legjobban, s ezen a nyelven tudja a legtöbbet kifejezni saját világából. Mellesleg: a filmféleség „hiánycikk” nálunk, nem is lenne baj, ha a magyar közéletet a *Veri az ördög...-hoz* hasonló művek térképeznék fel. És mindennek ellenére: döntse el András Ferenc további

kísérletei irányát. Adjon neki önbizalmat és ne félelmet a siker, melyre kétségkívül rászolgált!

Mi ragad meg leginkább András ünnepi helyzetjelentésében? A józan tárgyilagosság, a természetesség varázsa, a megrendezetlenség látszatát keltő hangvétel. A *Veri az ördög a feleségét* képsorain minden életszerű: a táj, a „szertartások”, s kivált az emberek. Mesteri telitalálat, hogy a cselekmény augusztus 20-án, az ünnepek ünnepén játszódik. Kinek-kinek mást jelent ez a nap, világképétől függően, de olyanok is akadnak, akik békésen egyesítik a múlt és a jelen, a régi és a mai világ elveit a számvetés során. Már-már, ha szembenéznek bizonyos dolgokkal és megnyilatkoznak eszmékről, felfogásról, ideálokról. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az ember kigyóbórként veti le magáról a sok sallangot, amit évtizedek terheként cipel magával. Pedig ősrégi marxista igazság, hogy a tudat változásai elmaradnak a világ átalakulása mögött. András Ferenc hősei frazeológiájukban szoros szálakkal kötődnek a mához, de cselekvéseik és gondolataik sokszor ódon rugókra járnak. A nagypapa realitáns igyekszik látszani, valójában naiv és mindent összekever. A családfő kiváló vasutas és kiváló maszkeoló. Az anya kemény gyepiókkal fogja össze a családot, de majomszeretete néha többet árt, mint használ a gyerekek sorsegyengetése nagy ügyének. A titkárnőként nagy gyakorlatra szert tett egykori falusi széplány mindent „elrendez”, csak arra nem vigyáz, hogy saját önző szándékait lepelleze.

Milyen a rendező viszonya a hősökhöz? Nem idealizálja és nem dorongolja le őket. Példaképnek bajos lenne elképzelni a szerzésbe és a robotba belerokkant embereket (bár akad rokonszenves vonásuk is: ilyen a munkabírás, az összetartás stb.), de az sem lenne szerencsés, ha András megsuhogtatná fejük fölött a gyilkos gúny pallosát. Esendő figurákat látunk a vásznon, akik szánalmat —, vagy még inkább: segítséget érdemelnek, mint megsemmisítő tördőfést. A *Veri az ördög a feleségét* rendezője „ejnye, ejnye” fejcsóválásokkal szemléli Kajtárek ünnepnapját. Közben mintha ilyeneket mondana: Hagyjuk abba ezt az észveszejtő rohannást! Élünk néha-néha a csöndes pillanatoknak! Ne menjünk el vakon az ünnep görögtüze vagy látványos külsőségei kedvéért az élet tartalmas pillanatai mellett!

Ezek szerint nem tudunk igazán ünnepelni? Mi, akik ugyancsak akkurátusan kidolgoztuk az efféle összejövetelek baráti-félhivatalos-kincstári rituáléját egyaránt? Ahol augusztus huszadikának eny-

nyiféle jelentése van? Kétségkívül erről van szó: a látszat ezúttal nem csal. Vígjátéki mondanivalónak sem kevés ez, pedig a *Veri az ördög a feleségét* voltaképpen nem is komédia.

Több annál. Része a *Magyarország felfedezése* összefoglaló címen emlegethető (elképzelt) sorozatnak, melynek korábban a *Jutalomutazás*, vagy újabban a *Pókfoci* és a *Küldetés* alkotja egyik pillérét. Ezekben az alkotásokban nem egyszerűen sztorit látunk, hanem az életet magát. És olyan problémákat, melyek világképünkkel, közérzetünkkel kapcsolatosak.

Mit fedez fel András Ferenc, az elsőfilmes művész? Csak néhány tételt említek meg. Például azt, hogy a foglalkozások, státuszok, beosztások, rangok körül kialakult legendákat szét kell foszlatni. A pártfunkcionárius nem feltétlenül vezércikk stílusában fogalmaz és az sem törvényszerű, hogy „lent”, távol a munkahelytől, feltétlenül kirúg a hámból. A film érinti a generációk közötti távolság kérdését is — hangsúlyozva az eltérő igényeket. A gyerekeket már nem elégíti ki a kuporgatás öncélú programja. Füttyülnek a pénzre: rájöttek arra, hogy a boldogság nem és nem elsősorban az anyagiak függvénye. Látunk a történetben újmodi szokásokat, furcsa divatokat is. Ilyen a kriptaőrület: sok helyen a sirkő nagysága határozza meg egy ember társadalmi rangját. Szomorú és ugyanakkor nevetséges helyzet. . .

András már kisfilmjeiben is kitűnően bánt a kifejező eszközökkel. A *Veri az ördög... képsorain két erénye különösképpen csillog. A legellentetesebb hangulatokat is képes szintetizálni. Remek karaktereket állít elénk —, s belső mozgásukat, fejlődésüket, felfogásukat mindig szituációkban bontja ki.*

Rétest nyújtanak az asszonyok. Maguk vannak. Felszabadultak. Elégge szabadjára engedik indulataikat és szájukat. Kicsit malackodnak is. A „kikapcsolódás” ábrázolása nem egyszerűen komikus elem, hanem a viselkedés egyfajta próbája. Különben nem is olyan vidám ez a jelenet. Van némi taszító mellékíze is. Mint ahogy a részeges „vendégmunkás” felbukkanásai, az ebéd nyugtalanító csendje, vagy harsány hangossága, a messziről érkezett vendég „főzésének” kísérletei sem egyszólamúak. Keveredik bennük a pillanat derűje és a kapcsolatok árnyéka: jó és rossz, értékes és talmi, haladó és maradi ölelkezik ugyanazon beállításban.

Ez is a valóságosság hitele, melyet természetesen szigorú elvek szerint kellett megtervezni. Maga a rendező így beszél erről a folyamatról: „Sok natúr felvételt építettem a filmbe, egy Szent István-napi falusi körmenetről, az alkotmányünnepi parádéről. Nem engedhettem meg magamnak, hogy a dokumentumhiteles képek mellett ne legyen teljesen valóságos az, ahogyan például kész lesz egy leves, ahogyan sül a hús, ahogyan a férfiak pincézése történik. Mindezt nem a naturalista megmutatás céljából persze, hanem a nagyon komolyan vett szertartásainkban, vi-

selkedésformáinkban rejlő groteszk komikum felcsillantásáért. Egy embert az is jellemez, hogy honnan veszi elő a pénzt. A főnök pénztárcáját vagy két tucat közül választottam ki. Az ebédjelenetet másodperc fontossággal megkoreografáltam.”

Tetszik a film — és tetszik a rendezői feltárulkozás. A *Veri az ördög a feleségét* alkotója — az elsőfilmes — nem engedheti meg magának, hogy a valóságosság ellen vétsen. Rokonszenves program, tartalmas credo. Azt hiszem, hosszú távú célkitűzésnek is megfelel.

És nemcsak a pályán indulók, nemcsak a beérkezettek, nemcsak a fiatalok számára lehet követendő út. Általában érvényes a filmművészet élő-eleven gyakorlatában. A magyar filmnek sem lehet más célja, mint a valóság kritikus „újjaszervezése”, jelenségeinek kitapogatása a vásznon.

Veress József

A munkásábrázolás néhány kérdéséről

SZABÓ LAJOS:
MOTOR KINEK PÖRÖGSZ?
ASPERJÁN GYÖRGY:
VETKÖZZÜNK MEZTELENRE!

Elenyészően ritkán vehetünk kézbe mostanában még munkástémájú elbeszélést is, s még ritkábban a munkáséletet bemutató regényt. Az idej, szokatlanul gazdag ünnepi könyvhéten a várakozásban élő olvasónak jutott ebből is, abból is. *Szabó Lajos* — kinek személyében új szerzőt avatott a *Magvető Kiadó* — *Motor, kinek pörögsz?* címmel adta közre felerészben gyári környezetben játszódó elbeszéléseit, *Asperján György* második regényével jelentkezett: *Vetközzünk meztelenre!* címmel.

Az alapvető műfaji különbség miatt nehéz elkerülni, hogy a két kötet együttes tárgyalása ne tűnjön erőszakoltnak; tárgyuk azonossága és az epikus ábrázolás általános törvényei talán mégis lehetőséget adnak erre.

A legalkalmasabb fogódzót az a valóságanyag nyújtja, amely mindkét szerzőnél azonos. Gyakran mondjuk —, hol nyíltan, hol burkoltan —, hogy a munkásélet ábrázolására részben azért nem vállalkoznak írónk, mert nincs mire támaszkodniuk: nincsenek birtokában annak az élmény- és ismeretanyagoknak, amit a feladat megkövetel. Szabó Lajosra és Asperján Györgyre mindez nem vonatkozhat. A helyszínek, a tárgyi környezet, a figurák, a szóhasználat és sok egyéb realitán hitelesítő elem mind-mind a megbízható otthonosság érzetét keltik az olvasóban. Autentikus szerzőkről van tehát szó. Ebből fakad az a természetesség is, hogy náluk a munkásember elsősor-

ban dolgozó ember. Választott hőseik minden megnyilvánulása a munkához kötődik, sőt a munkában tárnak fel legmélyebben. Az ábrázolás ideje sem csupán és kizárólag a nyolc óra utáni életmegnyilvánulásokra, az életmód napi munkától elszakított bemutatására terjed tehát ki, hanem valóban a teljes emberre.

Szabó Lajos *Nem azért a húsz fillérért* című novellája, amely egy hosszúra nyúlt túlóra története, minden pátosztól és felesleges idealizálástól mentesen mutatja be, hogy a munka önmagában véve is — függetlenül az anyagi ellenszolgáltatástól — milyen emberi tartalékok mozgósítására képes. Asperján Györgynél, aki nem kevésbé otthonosan és hitelesítő elemekkel ábrázolja a munkát, már bonyolultabb a képlet. Erre a regény, mint extenzívebb forma ad lehetőséget. Nála már felmerül a munka társadalmi minőségének kérdése is. Regénye időkeretében mód nyílik a munka általános feltételeinek és körülményeinek történeti jellegű, a szocializmus körülményei között bekövetkezett változásaira is rámutatni. A regény központi hősei (a két fivér) közül az idősebb a „széncsata” idején bányászként dolgozott. Asperján itt megdöbbenő képet fest a munka elembertelenítő jellegéről. (Argyelán Győző, a fiatalabb, újságíró fivér szemlélete szerint bátyja és társai azokban az időkben tulajdonképpen „balekok” voltak, akiket mindenre rá lehetett szedni.) Tagadhatatlan az akkori idők erőfeszítéseinek olykor szinte az emberi teljesítőképességet meghaladó teljesítményei, Asperján azonban itt egyoldalúságba csúszik. Ugyanis —, s ez tudott dolog — nem kis mértékben ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhető az ország talpraállása, az élet beindulása. Moldova György például —, aki igazán nem vádolható idealizáló szemlélettel — *Tisztelet Komlónak!* című szociográfiájában ugyanezt az időszakot sokkal árnyaltabban mutatta be. Képes volt a kor hősiességét, történeti jelentőségét is — minden negatívumával együtt — bemutatni. És ha erre a szociográfia (amelyet divat ma az irodalom elővédjének tekinteni) képes, akkor a regénytől is elvárható ugyanez a teljesítmény. Igaz ugyan, hogy Asperján György mai megváltozott szemléletünk visszavetítésével mond ítéletet azokról az évekről: a mában pedig ugyanez a bányász, aki ereje végső megfeszítésével dolgozott annak idején, hátat fordított a bányának, és a teljesítményen túl ugyanolyan fontosságú lett számára az is, amit a munkájával megszerezhet: a jobb életfeltételek. A hatvanas, de különösen a hetvenes évek megváltozott társadalmi élete ez, amelyben a munka társadalmi minősége és vele együtt a dolgozó ember életminősége is történelmi jelentőségű fordulatot ért meg. Más minőségű ellentmondások jelentkeztek, de egyben közelebb jutottunk a teljesebb emberi élethez is. Argyelán Győző, az újságíró ezekbe az új ellentmondásokba bonyolódik bele.

Itt kell részletesebben szólnunk az *élet minőségének* kérdéséről. Szabó Lajos munkástémájú novelláinak nincs egyetlen főhőse sem; írásaiban mindig egy-egy közösséget ismerünk meg. Írásainak magától értetődő, természetes közege a közösség. Nem arról szólnak, hogyan jön létre egy sokoldalú emberi társulás, mégis ott érezzük a novellák mögött azt az egyszerű alapigazságot, hogy az együtt végzett tevékenység szüli a közösséget, s nem holmi idealista elvárások. Amennyiben Szabó Lajos azt a hitünket erősíti, hogy van lehetőségünk otthon lenni a világban, s nem a magány és a szélsőséges individualizálódás a mi valódi életközegünk, annyiban tartalmasak és figyelemre méltóak novellái. A közösségben elfoglalt helyek, illetve szerepek azonban túlságosan statikusak, változatlanok, mozgást is alig mutatnak. Ennyiben tehát egysíkúak írásai. Közismert ugyanis —, vagy legalábbis sejthető —, hogy társadalmunk szerkezetében, s így a munkásosztály struktúrájában is olyan összetett folyamatok zajlódtak és zajlónak le, amelyek az ilyesfajta statikus ábrázolást — még egy novellában is — idilli jellegűvé, részleges érvényűvé, szinte időn kívülé teszik. Szabó hőseinek tehát nincs kellő személyes mozgásterük, többé-kevésbé alárendeltjei a közösségnek. Így írásaiban nagyjából normatív, hagyományos, de legjobb tudomásunk szerint már felbomlóban levő munkásközösségeket ismerhettünk meg. Ugyanakkor amikor azok tárgyi hitelenségéhez semmi kétség nem fér!

Asperján György másfelől közelít. Számára az egyes emberen van a hangsúly. Már első regényében a *Vészkiáratbejárat*-ban is a „lenni valakivé” eszméje vezérelte főhősét. Asperján tágabb közösségben, az egész társadalomban gondolkodik. Ha lejárattott is a kifejezés, de azt kell mondanunk, hogy a szerzőt a személyiség önmegvalósításának társadalmi lehetőségei érdeklik. Nem a divatos módon, tehát értelmiségi közegben kutatja ennek lehetőségét, hanem munkáskörnyezetben, Asperján kísérletének jelentősége éppen ebben van: a legmaibb kérdés vizsgálata és összekapcsolása a társadalom alapvető erejével; a munkásosztállyal.

Cselák Gyula mozgását (*Vészkiáratbejárat*) még a kitörés határozta meg. Szakitani saját társadalmi helyzetével, felülemelkedni a beleszületettség determinációján! A *Vetközünk meztelenre!* már ennél is többet akar: a társadalmi mobilitás legteljesebb nyitottságát, a társadalmi struktúra dinamikájának több irányú mozgáslehetőségét felvázolni. Sajátos módon, ahogy a *Vészkiáratbejárat* is kapcsolódott a polgári regény haladó, de illúziórikus, ezért csalódásba fulladó kérdésfelvetéséhez (Cselák Gyula — Julien Sorel), ugyanúgy Argyelánból is van valami a Wilhelm Meiste-i, Zöld Henrik-i problematikából; anélkül, hogy az esztétikai színvonal tekintetében közös nevezőre akarnánk hozni az érintett műveket). Goethe és Gottfried Keller hőseit azon-

ban már megcsapta a polgári dezillúzió előszele. Amikor tehát eltérő társadalmi viszonyok között hasonló életmenetek bemutatására vállalkozik egy író, igen világosan meg kell vonnia a különbségeket. Asperján György nem képes erre. Nyilvánvalóan elméleti tisztázatlanságok akadályozzák ebben. Arról van ugyanis szó, hogy Wilhelm Meister és Zöld Henrik individuális törekvései teljességgel a polgári (és minden) osztálytársadalom struktúra-konzerváló erői ellen hatottak, s mint ilyenek, eleve kudarcra ítéltettek. Azok a nembéli törekvések ugyanis, amelyek életmenetükben megfogalmazódtak, a társadalom minőségi átalakulása esetén nyerhetek volna beteljesedést. Argyelán mozgásterében azonban egy olyan társadalom, amelyben az egyenlőtlenségek leépülése a személyiség fejlődésének irányába esik.

Asperján tehát beletalál a legaktuálisabb kérdéskomplexumba, de annak radikális megfogalmazására már nem képes. Ezért válik regénye az ijesztő társadalmi jóslatok és a kibékíthetetlennek látszó társadalmi ellentétek színterévé. Elég, ha csak a munkásosztály és az értelmiség viszonyát vesszük szemügyre. Többször visszatérő kérdése a regény különböző helyzeteinek, hogy kinek milyen köze lehet a munkásosztályhoz. Az értelmiségről minden egyes alkalommal kiderül, hogy semmilyen sem. Általában is: a munkásosztályhoz mindenkinek csak negatív módon van köze a regényben. Ezt a szemléleti alapállást —, ha nem ment volna ki a publicisztikai-kritikai gyakorlatból — akár szektásnak is lehetne nevezni. Nem éppen pontos terminussal, de nevezzük inkább túlzóan radikálisnak.

Az eddigiek kikényszerítik, hogy az elbeszélő, *írói nézőpontról*, alapállásról is szövegezzünk. Szabó Lajos esetében igen rokonszenves a távolságtartás, az ábrázolt világ önálló életének. „írói beavatkozás” nélkül való bemutatása. Az írói távolságtartás legfőbb megnyilvánulása nála a „párbeszédeltetés”. Dialógusait azonban az élőbeszéd gyakran esetleges, leírva sokszor zavaró, néha szinte értelmetlen fordulatainak alkalmazása jellemzi. Prózaeszménye is dialógusfelfogásához áll közel. Az élet banális menetében olykor-olykor felszikkázó megvilágosító pillanatot, majd az azt követő újbóli elhamvadást áll ábrázolása, írói világa középpontjában. Nem veszi azonban figyelembe azt a közhelyeszerű, mégis megkerülhetetlen igazságot, hogy a banalitást nem lehet banális eszközökkel ábrázolni. Ezért támad minden novellájánál az az érzésünk, hogy ezt már olvastuk, csak jobban megoldva, gazdagabban feltöltve, általánosabb érvényűvel.

Asperján Györgynél azonban, sajnálatunkra, a távolságtartás hiányát kell megállapítanunk. Első regényében világosan különvált egymástól szerző és hőse — az első személyű előadás ellenére is. A *Vetközünk meztelenre!* esetében viszont ez az elbeszélő technika lényegében kudarcot vallott. Ezt látszik igazolni az a

két levél is, amit a szerző befejezésül csatolt a főhős önvallomásához. Nyilván Asperján is érezhette a hőse és önmaga nézetei azonosíthatóságának lehetőségét és veszélyét. Ezért csatolhatta befejezőként a két levelet a regény végére. A sajátos azonban az, hogy még így sem sikerül megteremtteni a hőse és önmaga között a szemléletbeli távolságot. Így csupán a regény formai egységét törli meg a két levél, s teszi ezáltal külső formájában is elhibázottá. Holott az *ich-erzählung* elbeszélő formán belül mód van arra, hogy szerző és hőse különváljék. (Példa erre Asperján első regénye is.) A szerzői invenció, a kiérlelés, vagy a végiggondoltság itt azonban hiányzott. Pedig gondolati alapvetése — a társadalmi mobilitás egészségesége fajsúlyos volt.

A két kötet tanulságai meglehetősen világosak. Adott mikrovilágok megbízható és belső ismerete önmagában aligha elegendő érvényes művek alkotására. Elengedhetetlen a legkorszerűbb társadalomelméleti és esztétikai-műfaji ismeretek alkalmazása is. Így születhet érvényes írói kérdésfelvetés és művészi válasz.

(Magvető, 1977. Szépirodalmi, 1977.)

Pál József

Baráth Lajos:

Miért hullámszik a tenger

Negyvenkét esztendőssé mindössze — prozairónál ez még ifjúkor — és a tizedik kötetével jelentkezett az ünnepi könyvhéten Baráth Lajos, SZOT-díjas író. 1962. óta, amikor az *Ember fehér bottal* című kötete megjelent, szinte esztendőnként jelentkezik egy-egy újabb kötetével (*Diszhal* és a *Házak tábla nélkül* 1963-ban, a *Lopakodó prédikátorok* 1966-ban, a *Tűz és korom* 1967-ben, a *Külső körön* 1970-ben, a *Sortűz* 1971-ben, a *Félelem földje* 1975-ben, az *Örökség* 1976-ban és most a *Miért hullámszik a tenger*).

Ez a meglepő termékenység különösen azért értékes számunkra, mert a szerző elkötelezettje a munkásélet ábrázolásának, érzi, hogy az élő irodalom adása marad annak az osztálynak, melytől a legtöbbet kapják az írók; az anyagi lét minden kelékét, az eszmei ösztönzést, mégis oly kevés írónk kutatja mosolyaik és keserű ráncaik okát. Mai irodalmunkban elszáporodtak a „fehér köpenyes, szemüveges” hősök, divat lett a céltalanul csellengő, mai valóságunkban csak kallódó figurák ábrázolása, és a kritika egyre türelmetlenebbül sürgeti, hogy a mai magyar valóság egyre izgalmasabb, gazdagabb középpontjába a kallódó hősök helyébe cselekvő embereket állítson az irodalom.

Baráth Lajos minden eddigi írásában jól kitapintható az élettapasztalat, amelyet a fizikai munka közelségében szerzett — parasztok, bányászok között eltöltött gyermekkor után maga is kobányá-

ban kezdett dolgozni tizennégy esztendőskorában, majd volt téglahordó, hajógyári munkás, ács, később újságíróként is első-sorban a kétkezi munkások sorsa érdekelte. Véréi tehát a munkások, akik között élve kialakíthatta ars poeticáját: egyetlen biztos segítsége az írónak szeretni azokat az embereket akikről ír, velük érezni, ők legyenek az írások kovászai, élesztői. „Legszívesebben az Avas alján, a Szinva partján sétálok, vagy a Hernád-völgy apró falvait járom... szülőföldem ez a vidék” — vallotta egy korábbi munkájában, amihez hozzátehetjük, hogy ugyanilyen szeretettel beszél a Vértes völgyeiről, a Gerecse erdeiben meghúzódó bányák népéről, a tatabányai szénmedence dolgozóiról, a majd tíz éve az írónak új hazát adó Komárom megyei tájról is.

A *Miért hullámszik a tenger* című kötet tizenkét elbeszélést tartalmaz és a címadó irást, amely mintegy száz oldalon a gyermekkori emlékek mozaikkockáiból összeállított vallomás. Emlékezetes emberi sorsok bontakoznak ki az olvasó előtt: Czibuk Vargha Dénes megcsalátása a bányaurak részéről, aki hiába akarja paraszti lurfanggal feljebb és feljebb csavarni kis földje árát, végül örülhet, hogy alja munkára felveszik a bányához (*Menynyit ér a föld*); a Csibrán testvérek engesztelhetetlen gyűlölsége emlékezetünkbe idézi Móricz Zsigmond remekét „A birkaitató válú”-t, és megdöbbenünk, hogy a magántulajdon féltése még ma is ennyire eleven, olthatatlan gyűlölségnek lehet a forrása (*Testvérek*); a szeretetthonba igyekvő „hivatásos forradalmár”, aki büszkén emlegeti főorvos és tanár fiát még akkor is, amikor pedig éreznie kellene, hogy ha gyermekei igazán méltóak lennének apjuk harcok életéhez, akkor nem adnák őt az állam „terhének”; a boldogságot csendes makacssággal kivívó és megtaláló Kő Jolán (*Bűnösök*).

„Az ember könnyebben viseli el a fájdalmat, mint a szégyent” — vallja egyik hőse, akinek munkását két pofon szeplősíti be. (Előbb részeges apját, majd egyik mértéktelenül kötekedő munkatársát üti pofon), de érezzük, hogy büntetése ellenére az igazság az ő oldalán áll.

Remekül tud az író jellemezni, olykor csak néhány, látszólag odavetett vonással. A *megöregedés* órájában például Vadilláné, amikor megtudja, hogy férje úgy vétkezett ellene, hogy nemibetegséget kapott, nem csinált botrányt, de férje iszonyatos kinnal látja meg: „Egy idős, színtelen szemű asszony gubbasztott a padon, kopott, egykor dióbarna és fehér csikos félkabátban, s bár áldásként szóródott a napugár a térre, vacogóan húzta össze fonnyadt mellén a kendőt”.

A *Miért hullámszik a tenger* címadó elbeszélésfűzérben megelevenedik a gyermekkor, mert „az idő is egyfajta tenger, sok mindent kimos belőlünk”, tehát az író kötelessége minél többet megörökíteni az élményekben leggazdagabb korból. A *B. Kiss Imre sorsa*, *A csúnya kankula* önmegsemmisítő jósága, *Andorkó Julis* gyermektelen önfeláldozása, amellyel tizenegy testvérét neveli fel. Kacsubej Ignác házassága olyan történetek, amelyek sokáig élnek az olvasó emlékezetünkben.

Nem a kritikus minden áron való hibakeresésének kielégítésére említjük meg, hogy az olyan kifejezések gyakori használata, amelyek a régi bányászéletből maradtak ránk (galik, cserpált, sztoczni, kuplis, gráner, culáger, stenderék stb.) az olvasók nagy többsége számára érthetetlenek, ezért nem ártott volna egy kis szömagyarázó szótárt közölni a kötet végén.

Úgy érezzük: *Baráth Lajos* újabb kötete nyeresége irodalmunknak, segít a valóság jobb megismerésében, és ezért ajánljuk az olvasók figyelmébe. (*Magvető*, 1977.)
Csukly László

Cigányélet — cigánysors?

Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*
Tamás Ervin—Révész Tamás:
Búcsú a cigányteleptől

Egy társadalom fejlettsége lemérhető a problémaérzékenységén is. Azon, hogy mit tart megoldandó gondnak, s nem kevésbé azon; *hogyan* kívánja azokat megoldani. Naivság és történetietlen ugvanis azt gondolni, hogy egy-egy jelenséget, társadalmi bajt mindenkor azonosan ítelt meg az ember. Addig, amíg a parasztság és a munkásság nagy tömegei éltek emberhez méltatlan körülmények között nyilvánvalóan ez volt a legnagyobb gondja a gyakorló politikusnak, a társadalomtudományoknak, a publicisztikának, de irodalmunknak is. Csak utalásszerűen említünk néhány nevet (pl. Táncsics Mihály, Frankel Leó, a XX. század — a Galileikör filozófusai, értelmiségei, Ady Endre, Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula, Nagy Lajos stb.) Amíg ugyanis *alapvető* társadalmi osztályok nyomorognak, nem kapják meg az elemi jogukat sem, *addig* ezek *nemzeti sorskérdések* is. Ilyen értelemben ír róluk mindig például Ady, József Attila, Illyés.

Miért ez a bevezető, amikor a feladatunk két, a cigánysággal foglalkozó könyv recenzálása? Mert választ keresünk arra, hogy miért csak *most* lett mindennapi téma „a cigánykérdés”? A válasz a fentebbiekből következik: eddig más és súlyosabb gondjaink voltak. (Az „eddig”-en természetesen magát a történelmet, és nem egy-két évtizedet értünk!) A társadalom ugyanis valamiképp hasonlít a szervezethez, mindig a legsúlyosabb baja „fáj”. Ha az embernek a feje vérzik, nem bibelődik a szálla kipiszkálásával.

A hasonlatot kérik nem félreérteni! Nem a cigányság gondjait kívánjuk ezzel bagatellizálni. Sőt! Egyszerűen arról van szó, hogy miután óriási előrehaladást tettünk az *alapvető* társadalmi gondjaink megoldásában, ma már jut erő, figyelem, pénz egy viszonylag szűk, de messze nem elhanyagolható *réteg* gondjainak megoldására is. Ezzel egyszersemind jelezni kívánjuk, hogy a cigányság gondját egyáltalán nem, illetve csak bizonyos megszorításokkal tekintjük „faji kérdésnek”. Mindaddig, amíg Magyarországon kb. kétfélmillió ember foglalkozik anyagmozgatással (s ez a szám legfeljebb a felére csökken az ezredfordulóra), amíg több százezer ember eszi az ingázók kemény munkával keresett kenyerét; amíg a lakáskérdést nem oldjuk meg megnyugtatóan; amíg a nagyvárosok agglomerációja olyan, amilyen, addig (lásd: *László—Bencsik: Történelem alulnézetben*; *Berkovits György: Világváros határában* stb.) a cigánykérdést olyan *részkérdésnek* kell tekintenünk, amely csak az *egésszel* együtt oldható meg. Mindezek előrebocsátása után finomítani is kell persze a problémafelvetést, a megfogalmazást: a cigánykérdésnek vannak

sajátos, specifikus, vonásai is. Ezeket egyaránt motiválják: a szociális helyzet, az ebből fakadó minden gond: az elesettség, a nyomor, a műveltség hiánya és az igénytelenség. bizonyos (az előbbiekből következő!) nehézségek a társadalomba való beilleszkedésnél; egyfajta idegenség, az integrálódás alacsony, még nem kielégítő foka, amit durván fogalmazva „faji kérdésként” szoktunk emlegetni. (Hogy ez mennyire nem pontos, azt analógiákkal próbáljuk érzékeltetni.) Történezszer szerint a cigányság jelenléte Európában kb. 2000 (nálunk is több száz) éves, mégsem integrálódtak, asszimilálódtak sehol! Ha meggondoljuk, hogy nálunk, pl. a kunok, a különböző nemzetiségiek, a zsidók stb., ha nem is zökkenők nélkül, de 1—5 nemzedéken belül integrálódtak, akkor a cigányság helyzetét valóban specifikusnak kell tekintenünk. Az is. De hibás koncepciónak kell tekintenünk mindent, ami csak faji és főleg faji kérdést próbál ebből faragni. Éppen a történelem szomorú példái figyelmeztetnek arra, hogy ez az út járhatatlan, mert tragédiához vezet! Magyar az, aki magyarul beszél és magyarnak vallja magát — mondja Illyés. Ennél jobb definíciónk nincs, de nem is szükséges. Pl.: Zrinyi, Petőfi, Schöpflin Aladár, vagy Kassák Lajos magyarságát sose vitatjuk, de még például Rácz Aladár, Lakatos Sándor, stb. se jutna eszünkbe. A cigányság kb. háromnegyed része csak magyarul tud, noha cigánynak mondja magát; tehát nem mind! Éppen ez az egyik nagy gond tudniillik, hogy az a réteg, amely *kiemelkedik*, meg is *tagadja* a cigányokkal a közösséget. . . , de erről majd később. A 350 000 cigány itt él, velünk egy közösségben, tehát több közük van hozzánk, mint például a spanyolországi, vagy az ukrainai cigányokhoz. Miért kell ezt így is tisztázni? Mert *mindkét fél részéről* sok még a zavart keltő *előítélet!* Alkotmányunk szerint ugyanis *mindenkinek* elidegeníthetetlen *joga* az anyanyelve gyakorlása, a nemzetiségi kultúrájának a művelése. Nem kis büszkeséggel elmondhatjuk, hogy sok európai ország tanulhatna tőlünk toleranciát, nagyvonalúságot, de akár módszert is. Ma már senki se kerülhet hátrányba, mert szlovák, német, román, vagy szlovák anyanyelvű! Sőt! kívánatos lenne — szorgalmazzuk is —, hogy őrizték, ápolják hagyományukat, hiszen az *egész* nemzet lesz gazdagabb, színesebb velük, általuk. Áll ez természetesen a cigányságra is, amennyiben értékes tradícióikra (pl. folklórukra, emberi értékeikre) gondolunk. Mégsem tekinthetjük nemzetiségnek, mert, ami a szlovákoknál összetartó, integráló elem — a nyelv —, az magukat a cigányokat is megosztja, hisz: 1. a nagyobb részük *nem* érti, *nem* beszél; 2. a beszélt cigány nyelv sem egységes, mert több nyelvjárásra tagolódik; az úgynevezelt „oláh” cigányok nem éppen a románhoz hasonlítható nyelven beszélnek. A „cigánykérdés” kulcsa tehát *nem* a nyelv. Sokkal inkább a schilleri epigramma (né-

mi egyszerűsítéssel): „adj kenyeret, s ruhát az éhezőnek, s az emberméltóság majd megterem magától”. Ám itt álljunk meg! „Magától?” Nem, úgy nem. Vagy csak igen-igen lassan. S, itt kell nyomtatékosan felhívni a figyelmet a másik veszélyre (ezt teszi Csalog Zsolt és Tamás Ervin is): a cigánykérdést nem szabad „romantikusnak” látni, láttatni, sem túlszínezni, sem elbogatellizálni.” Romantikusnak és túlzónak kell tartanunk (egyelőre?) például azt a kívánságot, hogy cigány nyelven folyóiratot indítsunk. Mert kiknek, amikor *éppen* a cigányul értők nagy tömege *analfabéta!* De vannak más túlzó, szélsőséges, sőt türelmetlen követelések is, amelyek (itt sem részletezünk, mert *nem* élezni akarjuk a vitát) csak ártanak a cigányságnak.

A két könyv — két különböző megoldás, de azonos *szemlélet* és törekvés. Mindkettő az értő és intelligens olvasóhoz — a társadalomhoz — fordul, azzal a nem titkolt szándékkal (sőt, nyomtatékos felhívással, figyelmeztetéssel), hogy a cigányság kérdése ma már *össztársadalmi* gond. A társadalom további fejlődése ugyanis *elképzelhetetlen* anélkül, hogy *minden* rétege, csoportja emelkedjék! Magyarán: ez a kérdés ma már nem csupán néhány „széplelkű” író, szociológus, szociográfus, vagy éppen ciganológus gondja, de mindannyiunké! Ennek a kijelentésnek pedig két éle is van. Az egyik éppen felénk „vág”, nem cigányok felé: mindenféle előítélet és türelmetlenség csak megnehezíti a cigányok felemelkedését. Csalog Zsolt a kilenc portréban, írói eszközökkel az emberi oldalt, a „másik oldalt” mutatja be. Sután fogalmazva azt a közhelyt, hogy „a cigány is ember”. S, milyen izgalmas, színes, nagyszerű ember! Is — teszi hozzá gyorsan a közvélemény, amely a rossz cigányvicceken nevelkedett, s a kétségtelenül *meglevő* negatívumok alapján *általánosít*; mondván, hogy a „cigány, az cigány”, „kutyából nem lesz szalonna” stb. Csalog Zsolt azonban nem retusált képet ad! Bemutatja a bűnözőt is, illetve azt az utat, ahogyan egy ember a szociális körülményei, a tudati elmaradottsága, s nem kevésbé a peremreszoruultsága, a kivetettsége és kiszolgáltatottsága *miatt* bűnözővé is *válhat*. Ilyen körülmények és adottságok mellett ugyanis igen nagy esélye van a magyarnak, franciának vagy örménynek is, hogy *deviáns*sá válják; ne ismerje meg és el a társadalom normáit, törvényeit; megszegje, szembeforduljon azokkal. S, itt már érvényes Schiller tanácsa: kenyeret, ruhát, lakást, műveltséget kell adni ennek a rétegnek, illetve „oda kell hatni”, rá kell nevelni, hogy meg tudja *teremtteni*, szerezni magának azokat. A cigányságról szólva mindkét szerzőnél kulcsszavak ezek: a *munka* és az *iskola*. A munka mindennek az alapja, mert ez teremti meg a javakat, egyszersmind ez teszi emberré, szociális, társadalmi lényé az embert. Ám, amilyen könnyű ezt kimondani, leírni, olyan nehéz megvalósítani. A köz-

vélemény szerint a „cigány lusta”. Holott itt egészen *másról* van szó. Azok a fogalmak, hogy: lustaság-szorgalom; takarékoság-pazarlás; igazmondás-hanyagság stb., egy *értékrendet* feltételeznek, egy a közösség által kialakított és elfogadott normarendszert. Évszázadok alatt alakult ez ki, s még ma is *változik*. Miért nem alakult, szilárdult meg a cigányság körében is? Azért, mert — évszázadokon keresztül! — más volt a *léte!* Üldözték, a falu szélére, a társadalmon *kivülre* száműzték őket, egyik napról a másikra éltek. Mondhatnók úgy is, hogy az időn (a történelmi időn) *kivül* is, *alatt* is. Az európai ember gondolkodásában centrális fogalom az idő: a birtokolható (az „enyém”) *jelen* és a megtervezhető, megkomponálható *jövő*. Tudjuk, hogy Európában sem volt ez mindig így. A középkor emberének például „nincs baja” az idővel, hisz a lét (az e földi lét) csak „átmeneti”, esetleges, ezer veszélytől fenyegetett. A mi időfogalmunkat a renaissance és a polgárság „teremtette meg”. Nem akarunk itt kultúrtörténeti, filozófiai fejtegetésekbe bonyolódni, ezért csupán utalunk erre. A renaissance évek óta *érték* az *én*, az individuum, a szubjektum, az *egyszeri* és *megismételhetetlen élet*. Ezt elpusztítani, vagy benne kárt tenni *bűn* és büntetendő —, s már *nem*, vagy nem csupán vallás-erkölcsi értelmében, mint eladdig a középkorban. A másik ilyen érték, amit a protestantizmusban fogalmaz meg a *polgárság: a szorgalom*. Ha én birtokolhatom a javakat, ha az életnek célja és értelme van, akkor érdemes is azt racionálisan *megszervezni*. (A jobbagynak nem adatott meg ez csak igen szűk határok között!) Nos, a cigányság, amely még a virágzó feudalizmus idején vándorol be Magyarországra, mindebből *ki van zárva*. Nemcsak a társadalmi munkamegosztásból, de a szó szoros értelmében még a *térből* is.

Üldözik, zaklatják, fel is koncolják. pogronok, justizmord tizedeli. Le nem telepedhet, földet nem kaphat, „becsületes” ipart nem űzhet, csak azt, amit „meghagytak” neki (pl. üstfoltolás, teknővájás, vályogvetés, szegkovácsolás stb. — később a zenélés). Így aztán, noha itt éltek évszázadokon keresztül, az állandó vándorlásra, sőt menekülésre kényszerített törzsek nem integrálódtak a társadalomban, mindig mellette és alatta maradtak. A feudális társadalom hol enyhe, hol fokozott rosszindulattal *eltúrte* őket, de semmit se tett értük. Nem véletlen, hogy *érdemben* először a XIX. században, de még inkább a század elején figyel fel rájuk a társadalomtudomány, de maga az állam is. Megoldást azonban nem talál. Mert mit sem ér a kényszerű letelepítés csendőri felügyelettel (Horthyék), ha nem oldja meg a munka és az iskola — a felemelkedés, beilleszkedés, integrálódás — problémáját!

De ez érthető is. Miközben hárommillió magyar hajózik ki Amerikába 150 év alatt, mert *nem talál* itthon munkát, kinek gondja, hogy a cigány nem dolgozik, nem dolgozhat? Tehát a cigánykérdés ma munkaerő kérdése? Igennel is válaszolhatunk. Tamás Ervin találkozott velük a „fekete vonaton”, gyárakban, építkezéseken, munkásszálókán. A legnehezebb, a leghálátlanabb munkákat — a segédmunkát — végzik. Sajnos, még nem mind; mert a statisztika szerint kb. 75—100 000 munkaképes csak alkalmi munkát vállal, vagy azt sem. Különösen problematikus a cigány nők munkába állása. Két oka is van ennek. Az egyik a családmódel: a sok gyerek miatt nem is mehetne. De a *legfőbb* ok —, s ez érvényes a férfiak zömére is — a szakképzetlenség, az alacsony iskolázottság („a cigánygyerekek ötödikben megtörölődnek, s túlkorosan kimaradnak” — olvassuk a riportban). A munka így, ezen a ponton válik *kulcskérdéssé*. Egyrészt a társadalomnak hovatovább égetően *szüksége van* erre a ma még passzív munkaerőtömegre; másrészt a felemelkedésük útja is csak a munka lehet. Erre azonban — a társadalom *sokoldalú* segítségével — *alkalmassá* is kell tenni őket! Ez pedig komplex, igen bonyolult feladat. Mert „ördögi” ez a kör. Nem dolgozik, mert nincs szakmája; nem lehet szakmája, mert nincs meg a nyolc általános; alultáplált, rosszak a lakás-, szociális körülményei; otthon csak negatív példát lát stb., stb.

A munka kiemeli az embert a nyomorból, mint ahogyan Münchhausen báró a saját hajánál fogva kiemelte magát a mocsárból. Azok a cigányközösségek — figyelmeztetnek a szerzők — amelyek valamilyen szakmát, ipart űznek, elkülönültek, ki is emelkedtek társaik közül. Ezeknek az embereknek az önbecsülése is nagy, sértőnek érzik — és joggal! —, ha „lecigányozzák”, s nem a *saját* emberi értékeik alapján ítélik meg őket. Így függ — ismét — össze a munka és a tudat és az öntudat. A rendszeresen dolgozó cigá-

nyok mindenkeppen be akarnak illeszkedni: saját házat, lakást akarnak a faluban, a városban (tehát: ki a pőróból!), a gyerekeiket iskolába járatják. Érdekes, de nem véletlen, hogy ezeknél a családmódel is megváltozik: csak annyi gyereket vállalnak, ahányat fel tudnak nevelni. S éppen ezen a ponton kell visszautalni *László-Bencsik, Berkovits* és mások szociográfiáira. Ez a jelenség, tendencia ugyanis *nem csupán* a cigányokra jellemző, hanem egy nagyszámú *munkásrétegre*, amely segédmunkásként kerül be a faluról a munkásszállásokra, a városok peremén (önerőből!) épülő szoba-konyhás lakásokba. Egy bizonyos szintig ugyanis elég a „lendület”: az első nemzedék feltörekvési, beilleszkedési vágya, de miután — óriási erőfeszítések, a fizikai és az erkölcsi tartalékok kimerülése árán! — elérte, *konzerválja* is ezt a szintet, s önjerejéből nem képes továbblépni. Tamás Ervin — igen szép kiállítású! — könyvében olvassuk, hogy cigány szakmunkástanuló még akad (már erre is joggal büszkék...), de a középiskolákban csak elvéve. (Tudunk eseteket, de nem a könyvből.) Fokozottabban áll ez arra a rétegre, amely még ma is a faluszéli egészségtelen, egyhelyiséges, vályog-, gödörbe vajt „házakban” nyomorog. Sokszor több család is, tíz-húsz ember is egy-egy ilyen rosszul bebutorozott, fűthetetlen, nedves „hajlékban”. Az itt felnövekvő (nagyszámú) gyerek fejlődése, jövője *veszélyeztetett*. S minthogy a szülők (analfabéták, betegek, sokszor bűnözők is) maguk között bőségek, magatehetetlenek (a sok gyerek miatt alacsony az egy főre eső jövedelem, s hiába a kölcsön, házat építeni nem tudnak), csak a társadalom segíthet rajtuk. Ámde semmiképpen nem úgy — figyelmeztet mindkét szerző! —, hogy differenciálatlanul, „ingyen” ad nekik a társadalom! Segélyt például, vagy lakást. Segíteni feltétel és ellenszolgáltatás nélkül a *gyerekeken* kell, hogy más életük lehessen. De ez is nagyon nehéz, mert — ezer ok miatt — idejekorán kimaradnak az iskolából. A külön cigányosztályok, iskolák meg a beilleszkedést nehezítik meg. Tamás Ervin melegen ír a csapi kollégiumról, ahol bent lakhatnak a gyerekek, más igényhez szoknak, s ezt az igényt hazaviszik, megkövetelik a szüleiktől is. Ilyen kollégium azonban csak kettő van még. (Igaz, van más járható út is.)

Optimizmus? Pessimizmus? Az előrehaladás kétségtelen: egy társadalmi réteg most lép át a középkorból — kihagyva a polgárosodás, az ipari forradalom fázisát pl! — a legújabb korba. Ez nem megy gyorsan és törés nélkül, s *nem* csak a cigányoknál! (Lásd például a *Puszták népét*, s azok *mai* utódait Sipos Gyula *Pusztaiak* című szociográfiájában!) Hiba lenne mindkét véglet: a lelkendezés is, a borongás is. Egy társadalom fejlődése mérhető a legelesettebb rétegen is (hogy visszautaljunk a bevezetőre), azon a módon és tempón, ahogyan ennek a felemelkedését segíti, sietteti. A cigánykérdés:

társadalmi kérdés. Az *egész* társadalom érdeke tehát a megoldás, s nem „szivesség”. nem csupán széplelkek hobbi-bija! Kenyeret, lakást, munkát, kultúrát, emberi méltóságot — *mindenkinek*, hiszen ehhez *mindenkinek* joga van. Igaz a másik oldala is: azért *mindenkinek* tennie is kell. A cigányoknak is.

Révész Tamás fotói külön cikket érdemelnének. „Együtt élnek” Tamás Ervin riportszövegeivel, mégsem illusztrációk csupán, hanem — egyenként is, összességükben is: sorozatként öntörvényű művészi alkotások. Mentések a cikkben már emlegetett „cigányromantikától”, nem torzítják, de nem is kendőzik el a sokszínű valóságot. Felmutatják azt, egyszerűsrimind állásfoglalásra készítetik a nézőt, olvasót — is. (Kozmosz, 1976. Kossuth 1977.)

Horpácsi Sándor

Megtörtetés

Dokumentum és képek

Hazánkban ezt a szegletét a festőművész találóan nevezte élményekben gazdag világnak. Nógrádról pedig a történetíró állapította meg kutatásai során számtalanszor, hogy az Magyarország múltját és jövőjét hallatlan gazdagsággal őrző vármegye. Erthető tehát, hogy Horváth István múzeumigazgató, amikor feltárta egy kis nógrádi falu ötven napjának történetét, művészi látomásra készítő és egyetemes történelmi érvényű igazsággal szolgált.

Nem túlzás ilyen nagy jelentőséget tulajdonítani egy kis nógrádi falu XIX. század eleji mozgalmanak? Fussunk talán végig azon, mi is történt ebben a faluban, Zelenén 1825-ben? Egy maroknyi jobbágy negtagadta a robotot, kiszállt a vármegye, ítélték az úriszék, rendelkezett a Helytartótanács. Akkoriban, a reformkor hajnalán Magyarország számos vidékén zajlottak hasonló mozgalmak — és sorsuk sem volt más: „a megtörtetés” — ahogyan a kiállítás címe mondja. Zelenét 1825 tavaszán katonaság vette körül, nehogy a rebellió (ahogy akkor mondták) áttérjedjen a szomszédos falvakba is. De egy emberöltő sem telt azután, hogy a zeleneieket ismét robotra kényszerítették, és Magyarország jobbágysága áttört a feudalizmus dróttakadályain. Mert társadalmi mozgalmakat, a népek közösségi tapasztalatait nem lehet fegyverekkel elszigetelni, bekeríteni, elnyomni. Zelene mozgalmaiban is közösségi történelmi tapasztalatok sűrűsödtek össze. A felkelt jobbágyok szövetséglevelet írtak, azt a falu ladjában őrizték, és amikor vezetőjüket le akarták fogni, kijelentették, mindnyájan egyként gondolkoznak, közösen döntöttek így, közösen vállalják a következményeket is. A dokumentumok megőriztek erről a mozgalomról egy nagyon érdekes esetet: a faluban több ház kigyulladt, és a felkelő jobbá-

gyok nem engedték, hogy a kárvallottak felépítsék ezeket a házakat.

Homályos eset? Történeti ismereteink alapján távoli vidékekre és régi századokba világít. Hasonló máskor és másutt is előfordult Magyarországon. 1703-ban a Tiszaháton és Sárospatak környékén Esze Tamás toborzóhadnagyai eskették Rákóczi zászlaja alá a jobbágyokat; a falvakból minden fegyvert forgató férfi felkelt, aki pedig vonakodott, annak megrohanták a házat, felgyújtották és lerombolták. A közösség érdeke ugyanis azt kívánta, hogy valamennyien fogjanak fegyvert: a Fejedelem kiáltványa úgy szólt, „hogy ha egy helyiség közösen fegyvert fog, felszabadul a földesúri terhek alól”. Ősi székely szokás, hogy a közösség érdekét nem vállaló falu lakosának megrohanják és széthányják, felgyújtják a házat. Dózsa György ceglédi kiáltványa hasonló büntetést helyezett kilátásba a fegyverfogástól vonakodó parasztnak. Zelene szlovák jobbágyai tehát régi közösségi szokásrendszer jegyében cselekedtek. Mert a népek, bármely nyelven beszéljenek is, bármely tájban, országban gyökereszenek, történelmi tapasztalatok sokaságát hordják magukban, a közösség erejének nagy tanulságait őrzik, okulásul a jövő számára. És itt megáll a történetkutató, hogy átadja a szót a festőművészeknek, mert ami ezután következik, az már csak a művészet nyelvén mondható el.

Czinke Ferenc festőművész Zemplén megyében született és Sárospatakon tanult. Vajon ismerte-e a zelenei események szülőföldjéig ágazó gyökereit, amikor úgy érezte, hogy ezt a régmúlt eseménysort látványként kell kora elé idéznie és történelmi ihletettséggel, a művészet nyelvén megfogalmaznia? Czinke Ferenc művészi egyénisége és életműve már megadja rá a választ.

Elkötelezett művész, aki vállalja múltját és sorsát. Kritikusai régen megírták róla, hogy azt akarja megvalósítani a képzőművészetben, amit Bartók a zenében megalkotott. Teljességet akar. Átitatni a népművészet értékeivel kora képzőművészetét. Egybeötözöttségében megragadni és felmutatni a nemzetit és az egyetemet. Egybeégetődött igazságában átadni korának az egyéni és kollektív élményt. S most a múltat és a jelent.

A történelmi ábrázolás manapság talán a legnehezebb művészi feladat. Pedig múltja, évszázados jelentőséggel, a társadalmi tudat világában aligha felmérhető. De a magyar történelmi festészet múltja figyelmeztet, hogy mennyi kelepce várja ezen az úton a művészt. Amikor a magyar történelmi festészet útjára indult a reformkorban és a forradalom és szabadságharc után hatni akart, Magyarország népeinek, jobbágyságának történetét azonban akkoriban még alig ismerték. A festőművészek a magyar történelem nagy jeleneteit feszítették vásznaikra. Csaták, országgyűlések, főurak, nemesek tablói láta maga körül a polgári fejlődés útjára lépő magyar társadalom. Történelmi hűségről úgy vélekedtek a képírás művészei,

hogy a korhű ruha, fényes mente, atilla, az ágyú, a kard rajzolatja mindent kifejez. Nem ismerték fel koruk feladatait, és a művészet megrekedt a dekoráció, az illusztráció szintjén.

De már ekkor, büszke századunk elején elhangzott a korszakos jövőt idéző kérdés — mi lesz akkor, mondta a nagy művészetfilozófus Fülep Lajos, ha a festők elfelejtenek atillákat és opálos bankárnékat festeni. Mi lesz akkor, ha a művészet élő vize árad, mint a tiszta forrás? Ez az a kérdés, amire most itt, a szécsényi múzeum szép kiállítótermében is visszhangos választ kapunk

R. Várkonyi Ágnes

Elhangzott a kiállítás megnyitóján.

Földi Péter festészetéről

Dekoratív színfoltok, pirosak, sárgák, fehérek, kékek meglepő színorgiája. A gyermekrajzokra emlékeztető formák. Öszinteség és találó naivitás jellemzi Földi Péter képeit. És még valami; a tudatosság többlete. Tarka madarait, narancs- és rózsaszínben tündöklő káposztaföldjeit szemlélve olyan világ tárul fel előttünk, amit a felnőttek elképzelni sem tudnak, megrögzött szokásaik, felgyülemlett tapasztalataik gátolják őket ebben. Földi minden egyes festményén újból és újból friss szemmel csodálkozik rá a világra. De amíg a gyermekrajzok bájos színkezelése, lényegre törő eredeti látásmódja biológiai és szellemi állapot, egy életkor sajátossága, addig Földi Péter művészetének megszokottól eltérő valóságra kérdezőse tudatos és célzatos kifejezőmódjának eredménye. Az elkopott megnyilatkozási formák lomtárából kilépve a fiatal festő megtalálta saját és a közösség részére is érdekes stílusát.

A téma és magatartástípus, ahonnan merít, nem új. Emlékezzünk csak vissza olvasmányaink közül *Az ismeretlen birtok* című regényre, amelyben *Alain Fournier* a gyermekkor szépségeinek soha vissza nem térő álom- és képzeletvilágát állítja elének. De Paul Klee erősen a kontúrra építő intellektuális művészete ugyancsak valahonnan innen indul. *Klee Kert madarakkal* (1924) című képe méltán lehetne Földi madarokat ábrázoló sorozatának mottója. Mégsem az, hiszen csak témájuk azonos, a kifejezőmód más: Földi piktúrája vaskosabb, erősebb, dekoratív, kompozícióit a színfoltok új kontraszthatásaira építi.

Azonos forrástól sokfelé lehet indulni: elég erre most már itthon maradván — *Szabados Árpád* és *Újházi Péter* gyermekrajzoktól is megihletett művészetére utalnunk.

A gyermekrajzokon kívül — Földi általános iskolában tanít rajzot — más, művészetföldrajzi okok is közrejátszhattak piktúrája alakulásánál. Nógrádban több olyan festőt találunk, *Jánossy Ferencet*

vagy a nemrég elhunyt *Balázs Jánost*, akik ösztönzően hathattak a fiatal művészre.

Földi Péter festészetének legnagyobb erénye eredeti, maga alakította forma- és színvilága. Nem fél, hogy elmarad napjaink művészeti áramlataitól, nem fut a festészetben is meglevő divatok után, sajátos festői világot épít nagy szorgalommal a kisebb hegyeknek is beillő somoskői dombok között.

Ha csak futólag is láttuk egyéni stílusú olajképeit, bárhol találkozunk azokkal, azon nyomban alkotójukra ismerünk. Ebből a senkivel össze nem téveszthetőségéből következik művészetének talán egyetlen veszélye. Művészi továbbfejlődésének fontos kérdése lehet az, hogy a kirívó szín- és formakombinációk huzamos ismétlődése ne váljon monotónná, valamint az is, miképp tudja tovább gazdagítani témavilágát. Aggodalmunk azonban csak a jövőre vonatkozhat, hiszen most induló, tehetséges fiatal művészről van szó.

Alkotó tevékenységének napjaink festészeti irányzataival való rokonítása nem könnyű feladat. Képeinek formavilága a naiv művészekét idézi. Földi Péter azonban nagyon is tudatos festő, aki maga választotta meg, alakította ki kifejezőmódját. Leginkább a hasonló szellemben dolgozó neoprimitívekkel (*Berki Viola*, *Kő Pál*) rokonítható munkássága. Vagy olyan egyedülálló alkotóéval, mint *Tóth Menyhért*. Joggal vetik a kritikusok szemére, hogy a fiatal művészek esetében értékelés helyett biztatón a majdan elkövetkező lehetőségekről írnak. Földi Péter azok közé tartozik, akik már jelenleg is kiemelkednek generációjuk egy évtizede tartó hullámvölgyéből. Egyéni karakterű művészete egy a lehetőségek közül, amelyek elősegítik korosztálya unalomig ismételtetett formajegyének, stilis és gondolati közhelyeinek felszámolását.

Lóska Lajos

Helyreigazítás

Lapunk ez évi 4. számában közöltük *Sulyok László* szerzőnknek *Az élet alkonyan* című, a nyugdíjasok élet- és munkalehetőségeit elemző írását, melynek záró passzusát kitér az új társadalombiztosítási törvény ismertetésére is. Mivel a cikkben foglaltak egy része félreértésre ad módot, a Társadalombiztosítási Igazgatóság Nógrád megyei ki- rendeltsége kérésének helyt adva, a 9. oldal megfelelő szövegrészeit az alábbiak szerint módosítjuk.

...„az új törvény lehetőséget teremt arra is, hogy a hajdan mezőgazdasági jellegű munkát végző dolgozó az 1929. január 1. és 1947. december 31. közötti időt hatósági bizonyítvánnyal igazoltathassák.”

...„a kettes törvény intézkedik a nyugdíjasok munkavállalásáról is. A keretóraszám általában évente 840 óra, melyen belül bármilyen összegű kereshetnek a nyugdíjasok. Ettől eltérő órákeretben a foglalkoztatást bizonyos munkakörökre egy részt maga a jogszabály teszi lehetővé (pl.: az egészségügy területén dolgozó egyes nyugdíjasok esetében a keretóraszám évente 1260 óra), másfelől egyéni vagy csoportos mentesítésre a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága adhat engedélyt.”